ҒТАМР 67. 07.09
ӘОЖ 72.03:745/749
DOI 10.47940/cajas.v11i2.1244

ARCHITEKTONIKA «ҚОЯНДЫ ЖӘРМЕҢКЕСІ» ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИ ЖАҢҒЫРУЫ АРХИТЕКТУРАСЫНЫҢ ПРОТОТИПТІК МОДЕЛІ

Арынов Қалдыбай[1], **Дүйсебай Есболат**[1]
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
(Астана, Қазақстан)

Аңдатпа. Бабаларымыздың философиялық дүниетанымы негізінде қалыптасқан дәстүрлі қолөнердің эстетикалық тілі цифрлық дәуірдегі Қазақстан сәулет өнерінің көркемдік семантикасын қалыптастырудың маңызды негізі болып табылады. Зерттеу нәтижелері халықтың өмір сүру ортасы оның дүниетанымы мен мәдени құндылықтарынан туындайтынын дәлелдейді. Осы тұрғыда Қоянды жәрмеңкесі (1848–1930) ұлттық өнердің, тұрмыс мәдениеті мен кәсіпкерліктің өркендеу ортасы ретінде когнитивтік тұрғыдан зерделеніп, ұлттық дәстүрге негізделген заманауи сәулеттік модельді қалыптастырудың қайнар көзі ретінде қарастырылды. Қоянды жәрмеңкесінің әлеуметтік-мәдени және бизнес-коммуникативтік кеңістігінің моделі цифрлық архитектурадағы бейнелік-эстетикалық семантиканы, жаңа тұрмыс мәдениеті мен бизнес технологияларын дамытуға негіз болды. Зерттеу Ұлы дала өркениетінің дүниетанымдық қағидаларына сүйене отырып, қазақ сәулет өнерінің ұлттық көркемдік тілін қалыптастыруға және оның бірегей эстетикалық бейнесін нығайтуға бағытталған. *Мақаланың мақсаты* Ұлы дала өркениетінің философиялық дүниетанымы мен дәстүрлі қазақ қолөнерінің эстетикалық-мәдени құндылықтарының Қазақстанның заманауи сәулетіндегі семантиканы қалыптастырудағы рөлін айқындау. *Зерттеудің міндеттері* Қоянды жәрмеңкесінің тарихи-мәдени және кеңістіктік ерекшеліктерін зерделеу негізінде Қазақстан сәулетінің ұлттық көркемдік тілінің тұжырымдамалық моделін әзірлеу. Зерттеуде тарихи-салыстырмалы, тарихи-генетикалық, мәдениеттанулық, философиялық және семиотикалық талдау *әдістері* қолданылды. Қоянды жәрмеңкесінің тарихи деректері, сәулеттік мұра нысандары мен дәстүрлі қолөнер үлгілері негізінде олардың мәдени-символдық мазмұны және қазіргі цифрлық архитектураның көркемдік семантикасына ықпалы кешенді түрде бағаланды. *Зерттеу нәтижесінде* қазақ халқының дәстүрлі философиялық дүниетанымы мен қолөнер мәдениетінің эстетикалық қағидалары қазіргі Қазақстан сәулет өнерінің ұлттық көркемдік тілін қалыптастырудың теориялық негізі екендігі айқындалды. Дәстүрлі қолөнердің өрнек, пішін және символдық мазмұны ұлттық мәдени кодтың

құрамдас элементтері ретінде қарастырылып, олардың заманауи сәулеттік жобалаудың көркемдік семантикасын қалыптастырудағы маңызы негізделді. Жәрмеңкенің тарихи-мәдени мұрасы талданып, оның дәстүрлі қазақ қоғамындағы мәдени коммуникация, кәсіпкерлік және қоғамдық кеңістікті дамытудағы рөлі айқындалды.
Түйін сөздер: Ұлы дала өркениеті, Қоянды жәрмеңкесі, халық кәсіпшілігі, сәулет өнері, когнитивті түсінік, дәстүр.

Дәйексөз үшін: Қалдыбай, Арынов және Есболат Дүйсебай. «Architektonika «Қоянды жәрменкесі» Қазақстан мәдени жаңғыруы архитектурасының прототиптік моделі». *Central Asian Journal of Art Studies,* Vol. 11, No. 2, 2026, pp. 237–255, DOI: 10.47940/cajas.v11i2.1244

Алғыс: Авторлар мақаланы жариялауға дайындауға көмектескені үшін «Central Asian Journal of Art Studies» редакциясына, сондай-ақ зерттеуге назар аударғаны және қызығушылық танытқаны үшін анонимді рецензенттерге алғыс білдіреді.

Авторлар қолжазбаның соңғы нұсқасын оқып, мақұлдады және мүдделер қақтығысы жоқ деп мәлімдеді.

Кіріспе

Заманауи сәулет өнерінің тілі бабаларымыздың философиялық дүниетанымы негізінде қалыптасу қағидасы жаһандану заманына тиесілі туындаған үрдіс және әрбір ұлттың мәдениетін сақтау мен дамыту құралы. Осы тарихи талаптың іске асуы міндеті, ол дәстүрлі қолөнердің эстетикалық тілі цифрлы замандағы Қазақстан архитектурасының көркемдік семантикасының арқауын құрауына тікелей байланысты. Сәулет өнерінің құнды туындылары әр заманда сол елдің мәдениетіне тікелей байланысты болу заңдылығы жалпы адамзат өркениетінің тарихи көрінісі және осы өнердің құндылығы екендігі мамандарға белгілі (Яралов 210-219). Ұлт мәдениетінің дербес дамуынан жаңа архитектуралық тіл туындап сол мәдениеттің дамуына себепші болады, ал жаңа сападағы мәдениет сәулет өнерін тиісті сатыға көтереді. Мәдениет пен сәулет өнерінің бірін-бірі туындай даму заңдылығы біздің зерттеулердің ғылыми негізі және заманауи қазақ архитектурасын дамытудың шығармашылық құралы (Флиер 48).

Заманауи техносфераның мүмкіндіктерін ескере отырып, зерттеудің негізгі мақсаты — оның негізгі компоненттерін — этникалық және ландшафттық үйлесімділікке негізделген бабалар дүниетанымындағы «ежелгіге оралу» қағидаттарын зерделей отырып, дәстүрлі мәдениет аясында жасанды өмір сүру ортасы — сәулеттің жаңа дамуына қол жеткізу. Лев Гумилевтің айтқанындай: «…Бір нәрсе анық — Жер бетінде этникалық топтан тыс бірде-бір адам жоқ.…этногенездің табиғаты адамзаттың әлеуметтік тарихының ырғақтарынан айтарлықтай ерекшеленеді. Осы тәсілмен адамзаттың табиғатпен өзара әрекеттесу механизмінің контурлары айқындалады деп үміттенеміз» (22).

Қазақстан сәулеті халықтың этномәдени дамуы және ғасырлар бойы көшпелі қауымдастықтардың өмір салтын, дүниетанымын және кеңістіктік ойлауын қалыптастырған далалық ортаның ерекше сипатымен тығыз байланысты дамыды. Қазақтардың сәулеттік және кеңістіктік ойлауының дамуы Ұлы Дала көшпелі мәдениеті аясында орын алды, мұнда кеңістік шектеулі және жабық құрылым ретінде емес, ашық, үздіксіз және динамикалық орта ретінде қабылданды (Федоров-Давыдов 102-124).

Сәулет өнері негізінен стационарлық және монументалды орта ретінде дамыған отырықшы өркениеттерден айы-

рмашылығы, қазақ мәдениетінің сәулет дәстүрі мобильділік, бейімделу және символдық байлық қағидаттарына негізделген. Көшпелі мәдениетті қала мәдениетінен «төмен» деп санауға болмайды, себебі ол көркемдік және кеңістіктік ой толғаудың басқа, бірақ одан кем емес күрделі түрін қалыптастырды, онда сәулет туындысы ландшафтқа *үстемдік* құрылым ретінде емес, табиғатпен тұтас әлеуметтік-мәдени жүйенің үйлесімді бөлігі ретінде дамыды (Малиновская).

Зерттеу нәтижелері ұлттық мәдениет пен шығармашылық әлеуетті заманауи сәулетке кіріктіру қоғамдық сананы жаңғыртуға және Қазақстан сәулетінің ұлттық семантикасын қалыптастыруға ықпал ететінін көрсетті. Осы тұрғыдан Қоянды жәрмеңкесі (1848—1930) көшпелі қазақ қоғамындағы ұлттық өнердің, тұрмыс мәдениетінің, қолөнердің және кәсіпкерліктің даму деңгейін айқындайтын тарихи-мәдени феномен әрі көшпелі өркениеттің әлеуметтік-мәдени тәжірибесінің маңызды көрінісі ретінде қарастырылады (1-сурет).

Тарихи дерек көздері бойынша, 1848 жылы Қарқаралы станицасынан 52 шақырым қашықтықтағы Қоянды деген жерде айырбас сауда орталығы ашылды. Алғашында оның аумағы 2 шаршы шақырым ғана еді. Кейіннен осындағы Талды даласы түгелдей қайнаған қызу сауда алаңына айналып кетті. Жәрмеңке ұзындығы 11 шақырым, ені 5 шақырымды алып жатты. Талды өзенінің бойында орналасуының басты себебі, сатуға әкелінген малды уақытша жаюға жері құнарлы суы

1 сурет. Қоянды жәрмеңкесі.

мол, шөбі шүйгін. *1869 жылы 12 қыркүйекте Батыс Сібір Бас басқармасының кеңесі Қоянды жерінде жыл сайын 15 маусымнан 15 шілдеге дейін жәрмеңке ұйымдастыруды бекітеді.* Осы орайда, жәрмеңке комитеті сату малын жаюға 55 шақырым жер бөлген. Қоянды жәрмеңкесі жылдан жылға күшейе түседі. *1872 жылы Қояндыда жоспарсыз, жобасыз сауда орындарын көптеп салу қолға алынды. 1876 жылы отыз дүкен, 700 киіз үй болған* (Аян Аден 1-3).

Бұл тарихи мысал ұлттық өнер мен дәстүрге негізделген жәрмеңке қоныс жүйесін құру моделін зерттеуге құнды мәдени деректер мен мобильді көрме орталығын жоспарлап құру әдісін көрсетті. Біздің зерттеулердің ішінде, Қоянды жәрмеңкесі туралы тарихи деректер мен қазақ даласының бай ландшафтында мобильді, зор территорияда жоспарлы жайғасқан болашақ көрме-сауда орталығының моделі ретінде қабылданды.

Осы моделді зерттеу нәтижелері, көшпенділер дәстүрінің мәдени-әлеуметтік нәтижесін заманауи сәулет архитектоникасын пайымдауға, мобильды қоныс аймағын құру мен құрмалы-жинималы көне сәулеттік қағиданы цифрлы технология түрінде игеруге жол ашты.

Бұл зерттеулерде «көшпенді» және «мобильділік» терминдері және олардың тұжырымдамалық айырмашылығы дәстүрлі мен қазіргі заманды анық ажырататын семантика жүйесінің бөлігі ретінде қарастырылды. Атап айтсақ, «мобильділік» пен «көшпенді» терминдері заманауи өмір сапасының әлеуеті қағидасының ортақтығын, өзектілігін және дүниетанымдық сабақтастығын көрсетеді. Сонымен қатар, олар дәстүрлі қазақ болу заманауи болуға қайшы келмейтін болмыс формасы екендігін айқындайды (Аужанов, Кобдабаев 1-3).

Зерттеу әдістері

Зерттеу әдіснамасы сәулет өнерін ұлттық мәдениеттің қалыптасуымен және этномәдени жүйелердің дамуымен сабақтас

құбылыс ретінде қарастыруға негізделген. Зерттеу пәнаралық сипатқа ие болып, сәулеттану, археология, этнография, мәдениеттану және инженерлік ғылымдардың теориялық қағидаларын біріктіреді.

Жұмыста жүйелі-аналитикалық және құрылымдық әдіснамалық тәсіл қолданылды. Зерттеу барысында дедуктивтік, тарихи-салыстырмалы, тарихи-генетикалық, мәдениеттанулық, философиялық және семиотикалық талдау әдістері пайдаланылды. Сонымен қатар, талдау, салыстыру, сипаттау, жалпылау және модельдеу сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылды.

Әдіснамалық негізді сақ-скиф, ежелгі түркі және қазақ мәдениетінің этногенезі мен мәдени сабақтастығына арналған іргелі ғылыми еңбектер құрады. Зерттеуде мәдени мұраның динамикалық және тұрақты элементтері сараланып, олардың сәулеттік семантика мен ұлттық көркемдік тілдің қалыптасуына ықпалы бағаланды.

Эмпирикалық база ретінде Қоянды жәрмеңкесінің тарихи материалдары, сәулеттік мұра нысандары, дәстүрлі қазақ қолөнері үлгілері және олардың көркемдік-символдық ерекшеліктері пайдаланылды. Алынған деректер этномәдени дәстүрлерді *цифрлық технологиялармен ықпалдастыру* негізінде Қазақстан сәулетінің заманауи ұлттық семантикасын қалыптастыру тұрғысынан кешенді талданды:

Бағдарламалық жасақтама әдісі — компьютерлік алгоритмдер негізінде сәулеттік пішіндерді болжауға және динамикалық, өзін-өзі ұйымдастыратын жүйелердің параметрлерін модельдеуге мүмкіндік береді.

Параметрлік модельдеу әдісі — геометриялық параметрлер мен көпбұрышты модельдер негізінде сәулеттік пішіндерді қалыптастыру және оңтайландыру үшін қолданылды. Бұл әдіс әртүрлі жобалық шешімдерді жедел бағалап, олардың тиімділігін салыстыруға мүмкіндік береді.

Морфинг әдісі (бейімделгіш әдіс) — бағдарламалық сценарийлер (scripts) арқылы сәулеттік объектілердің пішінін кеңістіктік түрлендіруді қамтамасыз етеді. Әдіс бастапқы және мақсатты модельдер арасындағы үздіксіз морфологиялық трансформацияны жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Топоаналитикалық әдіс. Үш өлшемді силуэт алу үшін объективті деректерді сандық форматқа түрлендіру.

Эмпирикалық жалпылау мен вербалды модельдеу нәтижелері эскиздер, дизайн-жобалар және эксперименттік сәулеттік үлгілер түрінде материалдандырылып, кешенді талдаудан өткізілді. Жобаның негізгі мақсаты — мәдени-тарихи мұраны шығармашылық тұрғыдан жаңғырту және мәдени генезистің кеңістіктік-уақыттық заңдылықтарын сәулеттік жобалауда ғылыми негіздеу. Эксперименттік 3D-дизайн этномәдени дәстүрлерді цифрлық технологиялардың заманауи мүмкіндіктерімен ұштастырып, қазақстандық сәулет өнерінің жаңа көркемдік бейнесін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің эмпирикалық базасын әдеби дереккөздер, музей қорларындағы дәстүрлі қолөнер үлгілері, заманауи шеберлердің туындылары және жаңа цифрлық ақпараттық ресурстар құрады. Сонымен қатар, ұсынылған сәулеттік модельдерді бағалау мақсатында мәдениеттанушылар, этнологтар, антропологтар және сәулетшілер арасында сараптамалық сауалнама жүргізілді.

Қоғам құндылықтарды қайта бағалаған кезде, кейбір заттар уақытша ұмытылғаннан кейін де құндылыққа ие болып, құнды бола алады. Ата-бабаларымыздың рухани дүниетанымы, олардың көркемдік, графикалық ою-өрнек тіліне негізделген эстетикалық өзін-өзі көрсету принциптері қайта жаңғырып, қасиеттілікке ие болуда.

Құрылымдық, аналитикалық және еркін, түсіндірмелік зерттеу әдістерінің үйлесімі мәдени жүйенің элементтері арасында семантикалық байланыстарды орнатып, мәдениет тілін түсінуге мүмкіндік береді. Қазақ ою-өрнек өнерінің лингвистикасы сәулет өнерінің көркем бейнесін кеңістіктік модельдеуде әдістемелік тұрғыдан пластикалық тіл ретінде пайдаланылды.

Талқылау

Жоба аясында білім беру, өндіріс және бизнесті интеграциялаудың біртұтас жүйесі ретінде оның табысты жұмыс істеуін анықтай отырып, өңірлік кәсіптік жүйесі тиімділігін арттыру үшін келесі сәулеттік-жоспарлау тетіктері қарастырылды:

— көне дәстүрлер, қолөнер мен мәдениет сақталуының кепілі саналатын ауылдық аймақ қоныстану жүйесі;

— XXI ғасыр мәдениет дамуының болмысы — сәулет туындыларын табиғи ортамен үйлестіруге бағытталған тұжырымдамалар;

— қоғамның этномәдениет генезисі, дәстүрлі қолөнер эстетикалық тілі, мен заманауи сәулет өнері семантикасы сабақтастығы;

— Қазақстанның қоныстану құрылымында қала құрылысы теорияларына сай білім, өндіріс және бизнесті біріктірудің сәулеттік моделі;

— Халық кәсіпшілігі оқу өндірістік орталықтарының (ХҚ ОӨО) жалпы даму желісінің жобалық және архитектуралық семантикасы мен жүйесін ұсыну.

Бұл мақалада, ірі қалалық агломерациялар, өнеркәсіптік аймақтар және өндіруші өнеркәсіп орындарының заманауи мәселелеріне үңілмей, көне дәстүрлер, қолөнер мен мәдениет сақталуының кепілі саналатын ауылдық аймақ дамуының тарихи және заманауи жаһандық мәселелері қарастырылды.

Көптеген ғылыми зерттеулер бойынша (Масанов 32), көшпенділердің тарихи тәжірибесіне сәйкес, біздің ата-бабаларымыз қоғамдық өндіріс түрлері үшін ландшафттың географиялық сипаттамалары мен әрбір экологиялық аймақтың ресурстық әлеуетін экономикалық дамуда тиімді пайдаланғанын көрсетеді.

1. Көне дәстүрлер, қолөнер мен мәдениет сақталуының кепілі саналатын ауыл-аймақ қоныстану жүйесінің дамуы.

Көшпенділер өркениетінің мәдени-әлеуметтік дамуының деңгейін Қоянды жәрмеңкесінің тарихи моделі айқын көрсетеді. 1876 жылы жәрмеңкеде 30 дүкен мен 120 киіз үй болса, 1883 жылы олардың саны тиісінше 110 және 250-ге, ал 1890 жылы 247 дүкен мен 1000 киіз үйге жетті. 1889 жылы телеграф желісі тартылып, 1894 жылы банк бөлімшесі ашылды. Нәтижесінде Талды жазығы ірі сауда орталығына айналып, жәрмеңке аумағы 11×5 шақырымды қамтыды. Оның Талды өзені бойында орналасуы сатуға әкелінген малды жайылыммен және сумен қамтамасыз ету қажеттілігіне байланысты болды. Осы мақсатта жәрмеңке комитеті мал жаюға 55 шақырымдық аумақ бөлген (Аян Аден, 1—3).

Осы тұрғыда табиғатпен өзара әрекеттесу дәстүрінің Совет заманында бұзылуынан туындаған Қазақстанның жақын тарихындағы қайғылы әлеуметтік тәжірибесін атап өткен жөн. «Бүкілодақтық Коммунистік партияның (большевиктердің) қысқа курсында» айтылған географиялық нигилизм және отырықшы көшпенділердің ықтималдық тұжырымдамасы демографиялық апатқа әкелді. Ұжымдастыру дәуірінде (1930 жылдар) миллиондаған көшпенді қазақтардың малы тәркіленген кезде мал да, халық та аштыққа ұшырады. Кеңес дәуірінде қоныс аудару мәселелерінде әртүрлі «ерікті» эксперименттер бүкіл Ұлы Далада жалғасты (Масанов 85). Арқа төсінде 82 жыл дүрілдеген Қоянды жәрмеңкесі үлкен нәубет алдында 1930 жылы біржолата жабылды. 1930 жылы жәрмеңкенің құрылыстары жаңадан құрылған колхоздарға берілді.

Қазіргі кезеңде Қазақстан сәулетінің негізгі даму бағыттарын әлемдік сәулет үдерістері мен дәстүрлі кеңістіктік мәдениеттің сабақтастығы негізінде айқындау өзекті болып табылады (2-сурет). Бұл ұлттық қолөнердің көркемдік қағидаларын постиндустриялық қоғам талаптарына бейімдеп, заманауи сәулеттік семантиканы қалыптастыруды көздейді. Осы тұрғыдан Қоянды жәрмеңкесі сауда орталығы ғана емес, сонымен қатар өңіраралық экономикалық байланыстарды, халық өнері мен

2 сурет. Қазақ ою-өрнегі киіз үй ішінің масштабы келіскен сымбаты, мағаналы сән-салтанаты.

мәдениетін дамытуға ықпал еткен маңызды әлеуметтік-мәдени кеңістік ретінде қарастырылады. Ол қалың қазақ қауымының бас қосатын, халық өнерін насихаттаудың орталығы болды. Арқа өңірінің небір тарландары жиылып, өнер сайысын ұйымдастырып, жәрмеңкені қыздыра түскен. Жалғыз өзіміздің жерден ғана емес әншілер, палуандар, цирк әртістері Қытай, Ресей, Жапониядан да келген
(Аян Аден 2).

«Қоянды жәрмеңкесі» ұлтымыздың өнер саңылақтары түлеп ұшқан өнер мектебі, тарихи мәдениет контексті екені анық. Мысалы, қазақ халқының атақты әншісі, сырнайшы Майра Уәлиқызының танымал болуына осы жәрмеңке себепкер. Қалибек Қуанышпаев көп күнге созылған жәрмеңкенің талай кештерінде дауысын бірде бала, бірде кемпір, бірде шал қылып құбылтып атын бүкіл қазаққа әйгілі етеді. Осының өзі қазақ театрының осы жерден бастау алғандығын көрсететін дәлелдердің бірі. Әсіресе, «Қоянды жәрмеңкесі» кейін қазақ өнерінің шоқ жұлдыздары атанған Әміре Қашаубаев, Қали Байжанов, Иманжүсіп, Әбдінің Омары, Иса, Қажымұқан, Абай, Балуаншолак сияқты атақтыларды халыққа танытты. Мұнда біртуар талант иелері Майра, Әміре, Қали, Иса, Қажымұқан өнер көрсеткен.

Жәрмеңке қазақ даласының алғашқы сауда элитасын қалыптастырған. 1928 жылы жәрмеңкеде «Халық үйі» жұмыс істеп, мұнда қазақша спектакльдер қойылған. Оқу залының есебінде 3300 адам болған. Патша өкіметіне саяси қарсылық ретінде 14 мың адам қол қойған атақты «Қарқаралы петициясы» осы жәрмеңкеде туған (Аян Аден 3).

2. Қазіргі мәдени ландшафтта XXI ғасыр сәулет туындылары табиғи ортамен үйлестіруге бағытталған тұжырымдамалар.

Зерттеуде Қазақстандағы заманауи сәулет өнерінің даму бағыттарын айқындау мақсатында ұлттық қолөнердің тұжырымдамалық жүйелері талданды. Халықаралық сәулет теориясы негізінде табиғи ортамен үйлесімділікті көздейтін «сәулеттік бионика — қазақ үйі» тұжырымдамасы ұсынылды. Бұл тұжырымдама XXI ғасыр сәулетінің бионикалық қағидаларын қазақтың дәстүрлі сәулет тәжірибесімен сабақтастырып, әлемдік сәулетшілердің (Антонио Гауди, Отто Фрай, Хавьер Сеносян) бионикалық көзқарастарымен үндеседі.

Қазақ киіз үйі табиғатпен үйлесімді, мобильді әрі құрастырмалы құрылым ретінде сәулеттік биониканың прототипі болып табылады және оның қағидалары заманауи сәулеттік жобалауда өзектілігін сақтап келеді (3-сурет) (Дүйсебай 9).

Қоғамдық сананы жаңғырту және мәдениетті дәстүрге үйлестіре дамыту кезеңіндегі сәулеттік теория міндеті — әлемдік сәулет үрдістерін талдай отырып Қазақстан сәулет өнерінің даму векторларын анықтау (Омуралиев 132). Бұған көркем мәдениетті зерттеуге жаңаша тәсілдерді анықтау және постиндустриалды дамудың жаңа ғылыми

3 сурет. Табиғат аясындағы көшпенділер киіз үйі. Заманауи «бионикалық» сәулеттік үйлесімділік.

теориялары мен технологияларына сәйкес сәулет парадигмаларын жаңартудың рационалды механизмдерін негіздеу кіреді.

Қазіргі сәулеттік биониканың негізгі мақсаты – табиғат заңдылықтары мен заманауи технологияларды сәулеттік жобалауда үйлестіру. Бионика идеясының бастауында табиғат қағидаларын инженерлік шешімдерге алғаш енгізуге ұмтылған Леонардо да Винчи тұрса, кейін бұл бағыт әртүрлі теориялық тұжырымдамаларда дамыды. Отто Фрай бионикалық қағидаларды инженерлік құрылымдарда қолдануды негіздесе, Антонио Гауди сәулетті табиғаттың ажырамас бөлігі ретінде қарастырды. Ренцо Пиано жоғары технологиялар мен биониканы үйлестірсе, Заха Хадидтің жобалары биониканы заманауи сәулеттегі жаңа көркемдік дүниетаным деңгейіне көтерді (Лебедев 108-120).

Осы тұрғыдан алғанда, сәулеттік бионика қағидаларын табиғаттан бастау алатын дәстүрлі қазақ қолөнерінің көркемдік тілімен және ұлттық дүниетанымдық-эстетикалық мұрамен ұштастыру Қазақстанның заманауи ұлттық сәулет тілін жаңғыртудың тиімді тұжырымдамалық негізі бола алады.

3. Қоғамның этномәдениет генезисі, дәстүрлі қолөнер эстетикалық тілі, мен заманауи сәулет өнері семантикасы сабақтастығы.

Сәулеттік даму векторларын зерттеудің келесі құрамдас бөлігі – белгілі бір мәдени контекстке, яғни ұлттық бірегейліктің мәнін көрсететін мәдениет генезисіне негізделген бірегей этномәдени сәулет семантикасын құру. *Мұнда мәдениет генезисі рухани және материалдық мұраның сабақтастығын зерттейтін ғылым ретінде қабылданып, бізге этномәдени семантема жүйесі ретінде жаңа сәулеттік семантика құруға мүмкіндік береді.*

Қазіргі ғылымда мәдениеттің шығу тегін толық түсіндіретін бірыңғай теория қалыптаспаған. Дегенмен, мәдени сабақтастықты зерттеуде символикалық теория маңызды әдіснамалық негіз болып саналады. Эрнст Кассирер, Карл Юнг және Мартин Хайдеггер еңбектерінде мәдениет адамның рухани тәжірибесі мен дүниетанымын символдар арқылы ұрпақтан ұрпаққа жеткізетін кодталған ақпарат жүйесі ретінде қарастырылады.

Осы тұрғыда атап өтетін дерек, скиф қабірінен табылған қазақтың «қошқар мүйіз» ою-өрнегінің прототипімен безендірілген ат әбзелдерінің бөліктері. Бұл артефакт қазақ халқы тарихының бір бөлігі, рухани символы және символдар әлемін сақтап қалған халық шеберлерінің қолдарының жылуы, дәстүрлер сабақтастығы.

Қазақтың дәстүрлі дүниетанымында ою-өрнек тек сәндік элемент емес, қорғаныштық және сакралды мағынаға ие мәдени символ ретінде қабылданған. Оның пішіні мен композициясы белгілі бір мазмұнды білдіріп, адам мен табиғаттың үйлесімін, рухани құндылықтарды және ұлттық дүниетанымды бейнелейтін көркемдік код қызметін атқарған.

Қазақ ою-өрнегінің этногенезінің өте маңызды аспектісі – халық шеберлері ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп, бізге бастапқы түрінде жеткен (2-сурет, «Сырмақ» киіз кілемі). Олар киіз үйлерді безендіретін киіз кілемдерде сақталған; тікелей прототиптері біздің эрамызға дейінгі бірінші мыңжылдықтағы сақ тайпаларымен байланысты дизайндар бар (4-сурет, Алтай, Пызырық қорғаны б.д.д.VII ғ.).

Қазақ мәдениетінің негізгі графикалық символы – «қошқар мүйіз» ою-өрнегі сақ-скиф дәуірінің «аң стилі» көркемдік дәстүрімен сабақтас. Мәдени генезистің символикасы тұрғысынан оның әртүрлі тарихи кезеңдерде семантикалық және графикалық тұтастығын сақтауы қазақ мәдениетінің сақ-скиф өркениетінен бастау алатын сабақтастығын айғақтайды (Дүйсебай 3-6).

4. Қазақстанның қоныстану құрылымында сәулет өнері теорияларына сай білім, өндіріс және бизнесті біріктірудің сәулеттік моделі.

Дәстүрлі мәдениет пен қолөнердің сақталуы мен сабақтастығында ауылдық

4 сурет. «Қошқар мүйіз» оюы. Алтай, Пызырық қорғаны б.д.д.VII ғ.

аймақтардың рөлі ерекше. Осыған байланысты зерттеуде ауылдық өңірлердегі халық кәсіпшілігі (ХК) өндірісінің ұйымдастырушылық құрылымын жетілдіру, оның функцияларын кеңейту және заманауи әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылыммен ықпалдастыру мәселелері қарастырылды.

Зерттеу Қазақстанның табиғи-ландшафтық әлеуетіне сүйене отырып, «ежелгіге оралу» тұжырымдамасы негізінде постиндустриялық және цифрлық технологиялармен үйлескен тұрақты аумақтық даму моделін ұсынады. Бұл тұжырымдама табиғи ортаға бейімделген көшпелі өркениет тәжірибесін қазіргі технологиялармен ұштастырып, автономды жаңа қоныстану жүйесін қалыптастыруға бағытталған.

Ұсынылған модельде ХК ОӨО мен ШОБ желісін ауыл шаруашылығы және климаттық ерекшеліктерді ескере отырып кешенді орналастыру көзделеді. Сонымен қатар, жаңа қоныстану ортасындағы сәулет ұлттық мәдени бірегейлікті бейнелейтін көркемдік семантикаға негізделіп, Қазақстанның заманауи мәдени келбетін айқындауы тиіс (Арынов 13-18).

Демек, көне сақ дәуірінен бастау алатын қазіргі қазақ халық ою-өрнегі, «аң стилі» туындыларының семантикасы – тарихи және этнографиялық дереккөз, негізгі этникалық идентификатор, мәдениетіміздің этногенезі кілті ретінде қазақ сәулет өнерінің семантикасын құрайды. Зерттеудің негізгі парадигмаларының бірі осы тұрғыдан бағаланатын сәулеттік семантиканың теориялық іденістері мен эмперикалық шешімдері туралы. Осы тұжырымға сай қабылданатын идея, ол болашақта қолөнершілер шеберханалары мен орталықтарының сәулеттік келбеттері ұлттық дүниетаным негізінде жобаланып арнайы ғимараттар тұрғызылуы заман талабы және қазақ мәдениетінің көрсеткіші.

Жоғарыда атап көрсеткеніміздей, дәстүрлі мәдениет пен қолөнердің сақталуы көпшілік жағдайда ауыл тұрғындарының үлесіне тиеді. Осы қағидаға сүйене отырып, қоғамдық өндірістің аса маңызды кәсіпорындары орналасқан мәдени-тұрмыстық қызмет көрсетудің өңірлік желілерін (облыстық, аудандық, шаруашылық аралық және экономикалық орталықтар) басқаратын қарапайым ауылдарда және ауыл тұрғындарының ауылдық орталықтарында ХК ОӨО және ШОБ орналастыру ұсынылады
(Arynov 2-7).

«Қазақстанның қоныстандыру құрылымында білім, өндіріс және бизнесті ықпалдастырудың жалпы теориялық моделі» жоспарында, бұл модельдегі ХК ОӨО негізгі ұйымдастырушылық-функционалды және желілік құрылымдары және олардың өндіріс және бизнеспен интеграциясы қарастырылған. Модельдің құрылымы шартты түрде келесі жүйелерден тұрады: шикізатты дайындау, халықтан қолөнер бұйымдарын жасауға тапсырыстар қабылдау, кадрларды даярлау және қалыптастыру, студенттердің ХК ОӨО-на келуін қамтамасыз ету, қолөнер бұйымдарын өндіру және сату (Арынов 38).

Нақты құрылысқа *жобалық ұсыныстар*, соның ішінде Қазақстан елді мекенінің географиялық-климаттық жағдайларын ескере отырып, функционалдық өзара байланысы бар, тығыз интеграцияға бейімделген әртүрлі типтегі ХК ОӨО мен бизнес орталықтарының аймақтанды-

рылған жоспарлары дайындалуда (Арынов 95).

ХҚ ОӨО мен бизнес орталықтарының жобаларында қазақ халқының жасанды тіршілік ортасын өзгермелі (мобильді) қағидаттар негізінде қалыптастыру, соның ішінде жылжымалы және құрастырмалы-жиналмалы сәулет құру өнерінің дәстүрлерін жаңғырту өзекті әрі заманауи бағыттардың бірі ретінде қарастырылады (Arynov 3-8).

Бабалар дүниетанымына негізделген дәстүрлі қолөнердің эстетикалық қағидаларын заманауи ұлттық тұрмыс пен сәулетте дамыту келесі бағыттарды қамтиды:

— ХҚ ОӨО сәулеттік семантикасы мен жобалау жүйесін қалыптастыру;

— көшпелі өркениеттің құрастырмалы-жинамалы киіз үй архитектоникасына негізделген мобильді кеңістіктік ортаны дамыту;

— кең аумақты тиімді игеруге бағытталған жәрмеңкелік кеңістіктерді ұйымдастырудың заманауи технологияларын енгізу;

— ұлттық мәдениетке негізделген өнер фестивальдерін, қолөнер көрмелерін және сауда кеңістіктерін кешенді ұйымдастыру;

— дәстүрлі қоғамдық тамақтану және сервистік инфрақұрылымды ұлттық мәдени ортаға кіріктіру;

— қолөнер бұйымдарын күнделікті тұрмыс пен заманауи өмір салтына кеңінен енгізу;

— сақ-скиф дәуірінің «аң стилі» көркемдік дәстүрін цифрлық дәуірдегі Қазақстан сәулетінің ұлттық семантикалық негізі ретінде пайдалану.

Нәтижелер

Зерттеу нәтижесінде халықтың өмір сүру ортасы оның дүниетанымдық және мәдени құндылықтарымен тығыз байланысты екендігі анықталды. Бұл қағида Қазақстан сәулетінің ұлттық көркемдік семантикасын қалыптастырудың теориялық негізі ретінде айқындалды.

Қоянды жәрмеңкесі (1848—1930) ұлттық өнердің, тұрмыс мәдениетінің және кәсіпкерліктің тарихи орталығы ретінде феноменологиялық тұрғыдан талданып, оның кеңістіктік ұйымдасу ерекшеліктері заманауи сәулеттік биониканың ұлттық моделін әзірлеуге негіз болды (5 - 9-суреттер).

Зерттеу нәтижесінде тарихи дәстүрлерді постиндустриялық даму және цифрлық технологиялармен ықпалдастыруға негізделген жаңа қоныстану тұжырымдамасы ұсынылды. «Ежелгіге оралу» қағидатына сәйкес қалыптастырылған деурбанизация моделі автономды инженерлік жүйелері бар, табиғи ландшафтпен үйлескен және экологиялық тұрақты шағын елді мекендер желісін дамытуды көздейді. Ұсынылған модель жайылымдық мал шаруашылығына негізделген табиғи ресурстарды ұтымды пайдалануға және тұрақты аумақтық дамуды қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазақстанда ұлттық мәдениетті жаңғырту тұжырымдамасына негізделген, тұрмыс сапасының жоғары стандарттарына сай жасанды мекендеу ортасын қалыптастыруға арналған бірыңғай қоныстану үлгісінің сәулеттік-жоспарлау және жобалау бойынша эмпирикалық шешімдері ұсынылды. Жаңа Қазақстанда, ландшафтың биологиялық әлеуетіне сәйкес жерді кешенді игеру әдістері негізінде жаңа түрпаттағы ауылдардың бірыңғай шағын қоныстану желісімен біріктіру жүйесінің моделі жобаланған. Жаңа ауыл түрлерінің

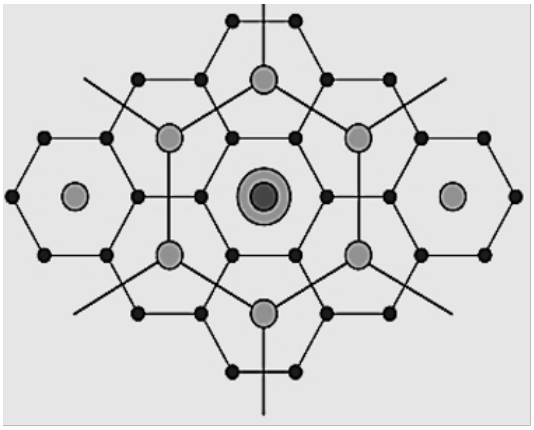

5 сурет. Шағын ауылдың біркелкі қоныстану модулі.

әлеуметтік-кеңістіктік құрлымында денсаулық сақтау, білім беру, сауда және мәдениет тұтыну салалары цифрлық жүйеде құрылатын болады. Сыртқы әлеммен байланыс интернет және дәстүрлі көліктен басқа, ұшатын аппаратар арқылы жүзеге асырылады. Бүгінгі таңда «Ақылды ауылды» сәулеттік және автономды энерго-техникалық құрудың мүмкіндігі қазіргі заманда дәлелденген (Арынов, Мырзаева 2-5).

Біздің зерттеуімізде «ежелгіге оралу» тұжырымдамасы көшпелі өркениеттің практикалық тәжірибесіне сүйене отырып, Ұлы Дала кеңістігін табиғи-экологиялық ерекшеліктеріне сәйкес дамытуға және *киіз үй архитектоникасын* цифрлық дәуірдің технологиялық жетістіктерімен ұштастыру арқылы архитектуралық биониканың ұлттық моделін қалыптастырудың теориялық негізі ретінде қарастырылады (6-сурет).

«Қоянды жәрмеңкесі» қазақ ою-өрнегінің этногенезінің өте маңызды аспектісі — халық шеберлері ұрпақтан-ұрпаққа мұра етіп, бізге бастапқы түрінде жеткен «қошқар мүйіз» қолөнер шеберлеріне арнайы тұрғызылатын орталықтар мен шеберханалар ғимараттарының цифрлық архитектурасына бейне-эстетикалық семантика ретінде қабылданды (7-сурет).

Негізгі тұжырымдар

Феноменологялық тұрғыдан алғанда көне Қоянды жәрмеңкесі әлеуметтік-мәде-

6 сурет. Жаңа қоныстану жүйесі: сәулеттік бионканың этномәдени моделі (Жобалық ұсыныс).

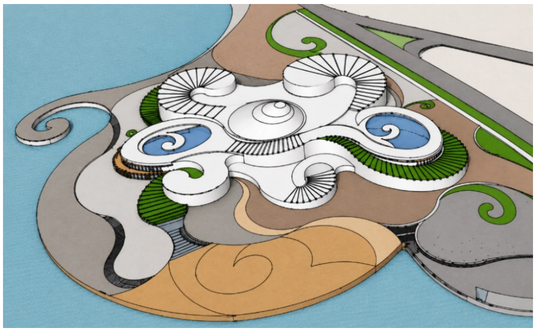

7 сурет. Қошқар мүйіз өрнегі ұлттық сәулет семантикасын құрады. Мәдениет-көрме, бизнес орталығы (Жобалық ұсыныс).

ни және материалдық бизнес-коммуникативтік кеңістік моделі - ұлттық өнер, тұрмыс мәдениеті және бизнес дамуының жаңа форматта итеграциялауға жол ашылып отыр.

Жаңа қоныстану типологиясында жәрменке ұлтымыздың өнер саңылақтары түлеп ұшқан өнер мектебі айтыс, күрес, өнер сайысы көрсетіліп отыратын дәстүрді орталық. Жоба аясында білім беру, өндіріс және бизнесті тиімді ықпалдастыру арқылы олардың тиімді аутсорсингіне арналған кешен.

Қазіргі қазақ қолөнерінің аймақтық жандануы Қазақ қолөнері XXI ғасырда материалдық емес мәдени мұра ретінде қайта бағаланып, жаңа шеберлердің шығармашылығы арқылы заманауи сипатқа ие болуда. Дәстүрлі технологиялар мен жаңа дизайн бағыттарының бірігуі өңірлік шеберлік мектептерінің қайта қалыптасуына ықпал етті. Бүгінде Жетісу, Абай және Шығыс Қазақстан т.б. облыстарында қолөнер тек этнографиялық еске түсіретін құбылыс қана емес, сонымен қатар туризм, білім беру және креативті индустриялармен байланысқан экономикалық ресурс ретінде қарастырылуда.

Бұл зерттеу, Ұлы дала өркениеті қағидаларын арқау еткен теориялық гипотезалар мен эмперикалық шешімдер қазақ сәулет өнерінің ұлттық тілде бірегей эстетикалық бейнесін қалыптастыруға бағытталған. Ұсынылып отырған жобада болашақ Қазақстан архитектурасы бабалар дүниетанымының сәулет өнеріндегі фи-

лософиялық көрінісі берілген. Нысанның концептуалды көркем бейнесі бионика лингвистикасындағы *інжу* формасында берілген символ – сәулет семантикасы болып табылады. *Інжу* – жас ұрпақ, ұлт болашағы. Мәдениет – өркениет өсетін топырақ. «Жастар білімі, өнері мен мәдениет орталығы» өркениеттік процестерді жүзеге асыру мен бизнесті дамытудың материалдық негізі (8-сурет).

Біздің сәулет өнері мен мәдениеттің өзара сабақтастығы қағидатына негізделген зерттеуіміздің нәтижелері халықтың өмір сүру ортасы тек сол елдің дүниетанымы мен рухани-мәдени құндылықтарынан бастау алуы тиіс екенін ғылыми тұрғыдан дәлелдейді. Бұл қазақ дәстүрі мен мәдениеті қайта өрлеу дәуірі шарты және болашақ сәулет өнерінің заман талабына сай этномәдени семантикасын туындау жолы.

Қорытынды

Отырықшы өркениеттердің стационарлық және монументалды сәулет дәстүрінен айырмашылығы, қазақтың дәстүрлі сәулеті мобильді, бейімделгіш және символдық мәнге негізделген. Сондықтан көшпелі сәулет мәдениеті кеңістікті ұйымдастырудың өзіндік қағидаларына сүйенген дербес сәулеттік жүйе ретінде қарастырылуы тиіс. Осыған байланысты тарихи қоныстану тәжірибесін қазіргі постиндустриялық және цифрлық даму талаптарымен сабақтастыра қайта пайымдау өзекті болып табылады.

8 сурет. «Інжу» – қолөнер орталығы (Жобалық ұсыныс)

Осы негізде табиғи ландшафтпен үйлесім мен кеңістік-уақыт сабақтастығы қағидаларына сүйенетін *«Ұлы Даланың жасыл сәулеті»* тұжырымдамасы ұсынылады. Бұл тұжырымдама жасыл сәулетті қалалық көгалдандырумен ғана шектемей, көшпелі өркениеттің табиғатпен үйлесімді өмір сүру тәжірибесіне негізделген кешенді кеңістіктік жүйе ретінде қарастырады. Оның құрылымдық негізін халық кәсіпшілігі орталықтарымен байланысқан, жасыл ландшафтқа кіріктірілген *«Ақылды ауылдар»* желісі және шағын экологиялық қала орталықтары құрайды. Мұндай модель Қазақстанның табиғи-ландшафтық ерекшеліктеріне, жайылымдық мал шаруашылығының әлеуетіне және тұрақты аумақтық дамудың заманауи қағидаларына сәйкес келеді.

Жоғарыда айтылғандай, мәдениет генезистің символикалық теориясына сәйкес, әртүрлі дәуірлердегі «қошқар мүйіз» ою-өрнектің бейне иконикалары сәйкестігі, мәдениеттерді біріктіруші графикалық тіл-символ ретінде қазақ мәдениет генезисі сақ-скиф дәуірінен бастауын дәлелдейді. Осы тұрғыда, «аң стилі» иконикасын заманауи қолөнер мен сәулет өнерінің дамуына ғылыми тұрғыдан енгізу олардың көркемдік құндылығын арттырып, ұлттық мәдени мұраны әлемдік деңгейде танытуға мүмкіндік береді.

Көне «Қоянды жәрмеңкесі» эмоционалдық және когнитивтік тұрғыдан әлеуметтік-мәдени, материалдық және бизнес-коммуникативтік кеңістіктің тарихи моделін бейнелейді. Оның құрылымдық қағидаттары цифрлық архитектурада бейнелік-эстетикалық семантиканы, жаңа тұрмыс мәдениеті мен бизнес-технологияларды қалыптастырудың маңызды негіздерінің бірі болып табылады. Бұл зерттеуде, Ұлы дала өркениеті қағидаларын арқау еткен «ежелгіге оралу» теориялық гипотезалары мен «аң стилі» эмперикалық шешімдер қазақ сәулет өнерінің тілін ұлттық эстетикаға сай бейне қалыптастыруға мүмкіндік берді. Қазақ оюының екі өлшемді пластикасы сәулет өнеріндегі

пішін жасаудың үш өлшемді пластикалық тіліне айналып, бүкіл кеңістіктік-композиция құрылымның конструктивті негізін құрады. Бұл қағида ХҚ ОӨО және ШОБ оқу-өндірістік шеберханалары мен шығармашылық зертханаларының сәулет-жоспарлау стандарты мен нормалары ретінде қабылданды:

1. Жүйелі-аналитикалық әдіснама негізінде Қазақстан аумағын Ұлы Дала көшпенділерінің ландшафтты игеру дәстүріне сүйенген, «ежелгіге оралу» қағидатына сәйкес қоныстардың теңгерімді желісі арқылы дамыту тұжырымдамасы ұсынылды.

2. Халық кәсіпшілігі оқу-өндірістік орталықтарының (ХҚ ОӨО) жаңа желісі ауылдар мен шағын қалалардағы халық қолөнерін, білімді, өндіріс пен кәсіпкерлікті интеграциялайтын базалық инфрақұрылым ретінде негізделді.

3. Қоянды жәрмеңкесінің тарихи моделі цифрлық технологиялар жағдайында этномәдени сәулет қағидаларына негізделген мобильді өнер фестивальдері мен мәдени орталықтарды ұйымдастырудың үлгісі ретінде қарастырылды.

4. Зерттеу нәтижесінде сақ дәуірінен бастау алатын қазақ ою-өрнегі мен «аң стилі» ұлттық мәдениеттің этногенездік коды және заманауи қазақ сәулетінің көркемдік семантикасының негізі ретінде айқындалды.

5. Этномәдени генезиске негізделген ХҚ ОӨО ғимараттарының көркемдік семантикасы ұлттық сәулет келбетін қалыптастырудың маңызды қағидасы ретінде ұсынылды.

6. Қолөнердің қала құраушы әлеуетін күшейту мақсатында білім, өндіріс және бизнесті біріктіретін көпфункционалды ХҚ ОӨО-ның перспективалық құрылымы мен тұжырымдамалық моделі әзірленді.

7. Эксперименттік 3D-дизайн этномәдени дәстүрлер мен цифрлық технологияларды ықпалдастыру арқылы ХҚ ОӨО және ШОБ нысандарының оқу-өндірістік шеберханалары мен шығармашылық зертханаларының сәулеттік шешімдерін қалыптастыруға мүмкіндік беретіні негізделді.

Авторлардың үлесі:

Арынов Қалдыбай – зерттеу тұжырымдамасын анықтау, міндеттер шеңберін анықтау және зерттеу әдістемесін әзірлеу, мақаланың мазмұндық сапасын жетілдіру және қорытынды тұжырымдарын нақтылау.

Дүйсебай Есболат – мәтіннің теориялық бөлігін қалыптастыру, зерттеу тақырыбын нақтылау, ғылыми деректерді жинау, әдебиеттерді талдау, материалды талдау және жүйелеу, зерттеудің практикалық бөлігін орындау.

Вклад авторов:

Арынов Қалдыбай – определение концепции исследования, выявление круга задач и разработка методологии исследования, совершенствование содержательного качества статьи и уточнение итоговых выводов.

Дүйсебай Есболат – формирование теоретической части текста, уточнение темы исследования, сбор научных данных, анализ литературы, Анализ и систематизация материала, исполнение практической части исследования.

Authors' contributions:

Kaldybay Arynov – defined the research concept, identified the research objectives, developed the research methodology, improved the substantive quality of the article, and clarified the final conclusions.

Yesbolat Duisebay – prepared the theoretical part of the text, clarified the research topic, collected scientific data, analyzed the literature, systematized the material, and carried out the practical part of the research.

Дереккөздер тізімі

Арынов, Қалдыбай. «Туристік-қолөнер орталықтардың сәулеттік-функцияалық шешімдерін жобалау негіздері». *Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Хабаршысы,* Астана, 2013.- № 5 (96), II-бөлім. - Б. 34-40

Арынов, Қалдыбай. *Архитектура зданий ремесленных центров.* – Астана: «ЕНУ им. Л.Н.Гумилева», 2022. 269 с.: ил.

Аужанов, Нұрбек, және Кобдабаев, Адилхан. «Краткий анализ и гипотеза развития системы расселения по территории Казахстана».URL: https://www.ecopolis.kz/kratkij-analiz-i-gipoteza-razvitiya-sistemy-rasseleniya-po-territorii-kazaxstana/, 2012

Аян, Аден. «Қоянды жәрмеңкесі қалай өтетін еді». *Qazaqstan tarihy,* 2019 URL. https://e-history.kz/kz/news/show/1192, 2019.

Арынов, Қалдыбай. «Сәулеттік және тарихи құндылық – ұлттық мұра». ҚазБСҚА *Ғылыми хабаршысы*, №3 (81), 2021, 21–29 бб. https://doi.org/10.51488/1680-080X/2021.3-03

Arynov, Kaldybay, et al. "A basis for creating educational and production centers and folk applied craft centers in the settlements of Kazakhstan.", *ISVS e-journal*, Vol. 9, no.5, 2022, 291–302. Retrieved from https://isvshome.com/pdf/ISVS_9-5/ISVS_9.5.20_Aryonov.pdf.

Арынов Қалдыбай және Мырзаева Айдана. ««Этноауыл» мәдени-туристік кешенінің сәулеттік жобалау негіздері». *ҚазБСҚА Ғылыми хабаршысы.* Алматы, 2019. № 2 (72) б.

Гумилёв, Лев. *Этногенез и биосфера Земли.* - М.: Айрис-Пресс, 2016. -560 с.

Дуйсебай, Есболат. «Древние традиций и современные тенденции в архитектуре Казахстана». *Вестник КазГАСА* -Алматы, 2004. -№ 2. -С.14-18

Дуйсебай, Есболат. «Исторический опыт: кочевая цивилизация и современные концепции динамического градостроительства и адаптивной архитектуры». *Архитектура и строительство: состояние и перспективы развития.* Респ. науч.-практич. конф. ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, Астана, 2012 г.

Дүйсебай, Есболат. «Генезис художественно-графической культуры: древний «скифский звериный стиль» и современный казахский орнамент в новой архитектуре». *Central Asian Journal of Art Studies,* т 8, № 1, 2023, с.101-118, DOI 10.47940/cajas.v8i1.655 https://cajas.kz/journal/issue/view/34

Лебедев, Юрий. «Архитектурная бионика». – М. Стройиздат, 1990 г. 268с.

Лоренц Конрад. «Оборотная сторона зеркала»: *Сборник трудов* (в переводе А. И. Фета). – Sweden: Philosophical arkiv, 2016. – 633 с. URL. https://modernproblems.org.ru/attachments/article/287/transl_v1_Lorenz.pdf

Масанов Нурболат. «Кочевая цивилизация казахов: основы жизнедеятельности номадного общества». Алматы «Социнвест» – М.: «Горизонт», 1995. – 320 с. URL. Масанов Н. Кочевая цивилизация казахов. Монография.pdf

Омуралиев, Дуйшен, және Воличенко, Оксана. «Мейнстримы новейшей архитектуры – двадцать первый век». *Saarbrucken.Palmarium Academic Publishing*, 2013, – 449 с.

Fedorov-Davydov, German. The Art of the Nomads and the Golden Horde: Essays on the Culture and Art of the Peoples of the Eurasian Steppes and the Cities of the Golden Horde. Moscow: Iskusstvo, 1976. 228 p.

Флиер, Андрей. «Культурогенез». – М.: *Российский институт культурологии,* 1995.-128 с.

Яралов, Юрий. «Национальное и интернациональное в советской архитектуре». Москва, Стройиздат, 1971. 351 с.

References

Arynov, Kaldybay «Design Fundamentals of Architectural and Functional Solutions for Tourist and Handicraft Centers». *Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University*, Astana, 2013. No. 5 (96), Part II. pp. 34–40.

Arynov, Kaldybay. «Architecture of Craft Center Buildings». – Astana: L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2022. – 269 p.: ill.

Auzhanov, Nurbek, and Kobdabaev, Adilkhan. «Kratkiy analiz i gipoteza razvitiya sistemyi rasseleniya po territorii Kazahstana». https://www.ecopolis.kz/kratkij-analiz-i-gipoteza-razvitiya-sistemy-rasseleniya-po-territorii-kazaxstana/.

Ayan, Aden. «How was the Koyandy Fair held». *Qazaqstan tarihy* 2019 URL. https://e-history.kz/kz/news/show/1192

Arynov, Kaldybay. «Architectural and historical value is a national treasure». *Bulletin of the Kazakh Main Academy of Architecture and Construction,* No 3 (81), 2021, 21-29. https://doi.org/10.51488/1680-080X/2021.3-03

Arynov, Kaldybay, et al. "A basis for creating educational and production centers and folk applied craft centers in the settlements of Kazakhstan.", *ISVS e-journal,* Vol. 9, no.5, 2022, 291–302. Retrieved from https://isvshome.com/pdf/ISVS_9-5/ISVS_9.5.20_Aryonov.pdf.

Arynov, Kaldybay, and Myrzaeva, Aidana. «Fundamentals of the architecture of the cultural and tourist complex "Ethnoaul"». *Bulletin of Science of KazGASA,* Almaty, 2019. - No. 2 (72).

Gumilyov, Lev. *Etnogenez i biosfera Zemli.* - M.: Ayris-Press, 2016. -560 s.

Duysebay, Yesbolat. «Drevnie traditsiy i sovremennyie tendentsii v arhitekture Kazahstana». Vestnik KazGASA -Almatyi, 2004. no 2.

Duysebay, Yesbolat. «Istoricheskiy opyit: kochevaya tsivilizatsiya i sovremennyie kontseptsii dinamicheskogo gradostroitelstva i adaptivnoy arhitekturyi». *Arhitektura i stroitelstvo: sostoyanie i perspektivyi razvitiya. Resp. nauch.-praktich. konf.* ENU im. L.N.Gumileva, Astana, 2012 g.

Duysebay Yesbolat. «The Genesis of Artistic and Graphic Culture: The Ancient Scythian Animal Style and Modern Kazakh Ornamentation in Contemporary Architecture». *Central Asian Journal of Art Studies,* т 8, № 1, 2023, с.101-118, DOI 10.47940/cajas.v8i1.655 https://cajas.kz/journal/issue/view/34

Lebedev, Yuri. «Arhitekturnaya bionika». –M. Stroyizdat, 1990g. 268s.

Lorenz, Konrad. «The Other Side of the Mirror»: *Sbornik trudov* (v perevode A. Feta). – Sweden: Philosophical arkiv, 2016. – 633 s.URL. https://modernproblems.org.ru/attachments/article/287/transl_v1_Lorenz.pdf

Masanov, Nurbulat. «The Nomadic Civilization of the Kazakhs: Foundations of the Nomadic Society's Way of Life». Almaty: Sotsinvest; Moscow: Gorizont, 1995. – 320 s. URL. Masanov N.E. he Nomadic Civilization of the Kazakhs. Monografiya.pdf.

Omuraliev, Duishen, and Volichenko Oksana. «Mainstreams of Contemporary Architecture: The Twenty-First Century». *Saarbrucken.Palmarium Academic Publishing,* 2013, - 449 с.

Fedorov-Davydov, Gleb. *The Art of the Nomads and the Golden Horde: Essays on the History and Culture of the Peoples of the Eurasian Steppes and the Cities of the Golden Horde. //* Moscow: Iskusstvo, 1976. 228 pp.

Flier, Andrey. «Culturogenesis». – Moscow: *Russian Institute for Cultural Research,* 1995. - 128 s.

Yaralov, Yuri. *National and International in Soviet Architecture.* Moscow: Stroiizdat, 1971. 351 pp.

ARCHITEKTONIKA «ҚОЯНДЫ ЖӘРМЕНКЕСІ» ҚАЗАҚСТАН МӘДЕНИ ЖАҢҒЫРУЫ АРХИТЕКТУРАСЫНЫҢ ПРОТОТИПТІК МОДЕЛІ

Арынов Қалдыбай, Дүйсебай Есболат
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)

ARCHITEKTONIKA "ЯРМАРКА КОЯНДЫ" ПРОТОТИПНАЯ МОДЕЛЬ АРХИТЕКТУРЫ КУЛЬТУРНОЙ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА

Аннотация. Эстетический язык традиционного народного ремесла, сформировавшийся на основе философского мировоззрения наших предков, является важнейшей основой формирования художественной семантики современной архитектуры Казахстана в условиях цифровой эпохи. Результаты исследования подтверждают, что архитектурная среда жизнедеятельности народа формируется на основе его мировоззренческих и культурных ценностей. В этом контексте Кояндинская ярмарка (1848–1930) рассматривается как уникальный историко-культурный феномен, отражающий расцвет национального искусства, традиционной культуры и предпринимательства, а также как источник формирования современной архитектурной модели, основанной на когнитивном осмыслении национальных традиций. Социокультурная и бизнес-коммуникативная пространственная модель ярмарки послужила основой для формирования образно-эстетической семантики цифровой архитектуры, новой культуры жизнедеятельности и современных бизнес-технологий. Исследование направлено на формирование национального художественного языка казахстанской архитектуры и укрепление ее самобытного эстетического облика на основе мировоззренческих принципов цивилизации Великой степи. *Цель статьи* заключается в определении роли философского мировоззрения цивилизации Великой степи и эстетико-культурных ценностей традиционного казахского ремесла в формировании семантики современной архитектуры Казахстана. *Задачей исследования* является разработка концептуальной модели национального художественного языка архитектуры Казахстана на основе изучения историко-культурных и пространственных особенностей Кояндинской ярмарки. В исследовании использованы историко-сравнительный, историко-генетический, культурологический, философский и семиотический методы анализа. На основе исторических материалов о ярмарке, объектов архитектурного наследия и образцов традиционного ремесленного искусства проведена комплексная оценка их культурно-символического содержания и влияния на формирование художественной семантики современной цифровой архитектуры. *В результате исследования* установлено, что философское мировоззрение казахского народа и эстетические принципы традиционного ремесла являются теоретической основой формирования национального художественного языка современной архитектуры Казахстана. Орнамент, форма и символическое содержание традиционного ремесла обоснованы как ключевые элементы национального культурного кода, определяющие художественную семантику современного архитектурного проектирования. Историко-культурное наследие ярмарки проанализировано как модель развития культурной коммуникации, предпринимательства и общественного пространства в традиционном казахском обществе.

Ключевые слова: цивилизация Великой степи, Кояндинская ярмарка, народные промыслы, архитектура, когнитивное понимание, традиции.

Для цитирования: Арынов, Қалдыбай, и Есболат Дүйсебай. «Architektonika "ярмарка Коянды" прототипная модель архитектуры культурной модернизации Казахстана». *Central Asian Journal of Art Studies,* Vol. 11, No. 2, 2026, pp. 237–255, DOI: 10.47940/cajas.v11i2.1244

Благодарность: Авторы благодарят редакцию "Central Asian Journal of Art Studies" за помощь в подготовке статьи к публикации, а также анонимных рецензентов за внимание и интерес к исследованию.

Авторы прочитали и одобрили окончательный вариант рукописи и заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Arynov Kaldybay, Duisebay Yesbolat
L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)

ARCHITEKTONIKA "KOYANDY FAIR" PROTOTYPE MODEL OF THE ARCHITECTURE OF THE CULTURAL REVIVAL OF KAZAKHSTAN

Abstract. The aesthetic language of traditional handicrafts, shaped by the philosophical worldview of our ancestors, constitutes an essential foundation for the formation of the artistic semantics of contemporary Kazakhstani architecture in the digital era. The findings demonstrate that the human living environment is inherently derived from the worldview and cultural values of a nation. In this context, the Koyandy Fair (1848–1930) is interpreted as a unique historical and cultural phenomenon representing the flourishing of national art, traditional lifestyle, and entrepreneurship. Through a cognitive interpretation of its historical legacy, the fair is regarded as a source for developing a contemporary architectural model grounded in national traditions. The socio-cultural and business-communicative spatial model of the Koyandy Fair provides a conceptual basis for the development of visual-aesthetic semantics, a new culture of living, and innovative business technologies within the framework of digital architecture. The research is aimed at establishing the national architectural language of Kazakhstan and strengthening its distinctive aesthetic identity based on the philosophical principles of the Great Steppe civilization. *The purpose of the study* is to determine the role of the philosophical worldview of the Great Steppe civilization and the aesthetic and cultural values of traditional Kazakh handicrafts in shaping the architectural semantics of contemporary architecture in Kazakhstan. *The objectives* of the study are to develop a conceptual model of the national architectural language of Kazakhstan based on an investigation of the historical, cultural, and spatial characteristics of the Koyandy Fair. *The research* employed historical-comparative, historical-genetic, cultural, philosophical, and semiotic methods of analysis. Historical records of the Koyandy Fair, architectural heritage sites, and examples of traditional handicrafts were comprehensively examined to evaluate their cultural-symbolic content and their influence on the artistic semantics of contemporary digital architecture. *The findings reveal that* the philosophical worldview of the Kazakh people and the aesthetic principles of traditional handicrafts constitute the theoretical foundation for the formation of the national architectural language of contemporary Kazakhstan. Traditional ornamentation, form, and symbolic content were identified as key elements of the national cultural code, demonstrating their significance in shaping the artistic semantics of contemporary architectural design. Furthermore, the historical and cultural heritage of the Koyandy Fair was recognized as a model of cultural communication, entrepreneurship, and public space organization in traditional Kazakh society.

Keywords: civilization of the Great Steppe, Koyandy Fair, folk crafts, architecture, cognitive understanding, traditions.

Acknowledgments: The authors thank the editorial staff of the "Central Asian Journal of Art Studies" for their help in preparing the article for publication, as well as anonymous reviewers for their attention and interest in the study.

Cite: Kaldybay Arynov, Yesbolat Duisebay. "Architektonika "Koyandy Fair" prototype model of the architecture of the cultural revival of Kazakhstan." *Central Asian Journal of Art Studies,* Vol. 11, No. 2, 2026, pp. 237–255, DOI: 10.47940/cajas.v11i2.1244

The authors read and approved the final version of the manuscript and stated that there was no conflict of interest.

Авторлар туралы мәлімет:

Арынов Қалдыбай – сәулет докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)

Дүйсебай Есболат – сәулет докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)

Сведения об авторах:

Арынов Қалдыбай – доктор архитектуры, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва
(Астана, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0003-0799-8574
E-mail: arynov_kk@enu.kz

Дүйсебай Есболат – доктор архитектуры, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва
(Астана, Казахстан)

ORCID ID: 0000-0001-7550-3284
email: d_esbolat_k@list.ru

Information about the authors:

Kaldybay Arynov – Doctor of Architecture, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Astana, Kazakhstan)

Yesbolat Duisebay – Doctor of Architecture, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University
(Astana, Kazakhstan)